

Maria van Brandenburg-Kulmbach (1519-1567). beeld Wikimedia

In Heidelberg rezen conflicten tussen de luthers en de gereformeerden over de visie op het heilig avondmaal. beeld Akademie Heidelberg

tekst ds. M. van Kooten

Toen Frederik III van de Palts zeventien jaar was, nam hij deel aan de strijd tegen de Turken bij Boedapest. Hij heeft zich daarbij een moedig strijder betoond. De lans die hij gebruikt had, werd in het koor van de Stefanskerk te Simmern aan een pilaar gebonden, vlak bij de graven van zijn voorouders en zijn moeder.

Toch ging Frederik niet de geschiedenis in als Frederik de Dappere of iets dergelijks, maar als Frederik de Vrome, de man die de opdracht gaf tot het schrijven van de Heidelbergse Catechismus. Zaterdag was het vijf eeuwen geleden dat hij werd geboren.

Op 14 februari 1515 werden paltsgraaf Johann II van Simmern en zijn vrouw verblijd met de geboorte van een zoon. Frederik en de elf kinderen die volgden werden streng rooms opgevoed. Losbandigheid zoals die aan andere hoven voorkwam, was taboe.

Lutherse gedachtegoed Zoals bij de adel de gewoonte was werd Frederik toen hij een opgeschoten knaap was verder opgevoed aan andere hoven, onder andere dat van keizer Karel V. De losbandigheid die hij aan andere hoven aantrof, stond hem tegen.

Na de krijgstoet tegen de Turken kwam hij aan het hof van de keurvorst van Brandenburg. Deze was een overtuigd lutheraan en had het voogdijschap over zijn nichtje Maria van Brandenburg-Kulmbach (1519-1567), die eveneens het lutherse gedachtegoed van harte was toegedaan. In 1537 trad Frederik met haar in het huwelijk, onder Maria's voorwaarde dat hij beloofde elke dag de Heilige Schrift te lezen en dat hij de geschriften van Luther zou bestuderen. Frederik bewilligde daarin.

Na de voltrekking van het huwelijk liet vader Johann goed merken dat de keus voor het lutheranisme van zijn zoon hem niet welgevallig was. De financiële toelages hield hij in. Onterd werd zijn zoon echter niet, want na het overlijden van Johann II werd Frederik zijn opvolger als paltsgraaf van Simmern.

Na de huwelijksluiting trokken Frederik en Maria naar het slot Birkenfeld, in de omgeving van Trier. Het was een periode waarin Frederik zijn aandacht bijna geheel aan vrouw en kinderen kon wijden. Men liet hem in de adellijke wereld links liggen.

Hoewel Frederiks vader niets moest hebben van het protestantisme, liet Frederik niet na met kinderlijke eerbied hem tot de kennis der waarheid te brengen. Blijkbaar niet vruchteloos. Toen zijn vader in 1557 stierf, beleed deze dat hij zijn hoop alleen stelde op de verdienste van Christus. Toen Frederik zijn vader opvolgde als paltsgraaf van Simmern, deed hij alles om de Reformatie aldaar te bevorderen. Het was een oefenschool voor wat hem als keurvorst van de Palts enkele jaren later te wachten stond.

Protestants bolwerk Het huwelijk van Frederik en Maria werd gezegend met elf kinderen. Leed is hun niet bespaard gebleven. In 1547 overleed Albert, slechts 1 jaar jong, in 1553 de 15-jarige Alberta en twee jaar later de kleine Karel van slechts 3 jaar. Ook Herman Lodewijk overleed jong. Samen met zijn jongere broer Johan Casimir werd hij naar het Franse Bourges gestuurd om daar te studeren,

omdat daar een protestants bolwerk was. In die tijd studeerde daar ook de Trierse bakkerszoon Caspar van Olevig (Olevianus).

Op zekere dag waren er studenten in beschooten toestand aan het spelevaren op de Loire. Herman Lodewijk, die samen met zijn lakei en Caspar op de oever van de Loire liep, werd uitgenodigd om met hen mee te varen. Caspar bedankte uit angst voor gevaar, maar Herman Lodewijk en zijn lakei waagden het bij de studenten aan boord te stappen. Niet lang daarna kapseisde het schuitje en Herman Lodewijk kwam met de studenten jammerlijk in de golven om.

Toen Caspar het bootje zag omslaan, sprong hij in het water om hulp te bieden. Hij zou evenals de anderen zijn verdrongen als er geen redder was geweest. Juist op tijd werd hij uit het water getrokken door mensen uit het gevolg van prins Herman Lodewijk. Ze meenden de prins te redden, maar het was Caspar. Deze wonderlijke redding heeft er voor Caspar van Olevig toe geleid dat hij de roeping voelde om theologie te gaan studeren. De verdrinkingsdood van zijn zoon, alsmede de eerdere sterfgevallen van kinderen, werden door de Heere gebruikt tot verdieping van het geloofsleven bij Frederik III.

In 1559 stierf het verre familielid Otto Hendrik, de keurvorst van de Palts. Frederik was toen 44 jaar oud. Omdat bepaald was dat hij als keurvorst de plaats van Otto Hendrik zou innemen, vertrok hij naar Heidelberg. Hij kon daar verder leidinggeven aan de Reformatie die onder zijn voorganger was aangevangen.

Kort nadat Frederik als keurvorst was geïnstalleerd ontstonden er in Heidelberg conflicten tussen de luthers en de gereformeerden over de visie op het heilig avondmaal. Men was niet in staat onderling tot een vergelijk te komen. De vredelievende Frederik stond machteloos. Frederik heeft naar aanleiding van deze excessen de meest heerszuchtige voorgangers afgezet. Hij vroeg aan Melanchthon raad hoe nu verder te handelen. Deze adviseerde om in de Palts een avondmaalsformulier te gebruiken dat beide partijen met een gerust geweten konden gebruiken. Toen Frederik Melanchthons raad opvolgde, was dit voor vele luthers een reden om in het geweer te komen. Men zag dit als een poging om het lutheranisme uit Heidelberg te bannen. Er werd daarop een publiek dispuut georganiseerd waarin twee lutherse en twee calvinistische theologen hun avondmaalsvisie zouden geven. Frederik werd toen geheel voor de gereformeerde leer ingewonnen.

Het gevolg daarvan was dat keurvorst Frederik het kerkelijk leven in Heidelberg en de Palts naar calvinistisch model ging inrichten. Dat hield concreet in dat de beelden uit de kerk werden verwijderd. Op de plaats van de altaren werden tafels neergezet, gewaden die de priesters droegen en de feesten ter ere van de heiligen die nog volop functioneerden, werden afgeschaft, kloosters werden gesloten en de inkomsten ervan verdeeld onder de behoeftigen. Zelfs de orgels werd het zwijgen opgelegd. Aan de hogeschool benoemde hij nieuwe docenten, onder wie Caspar Olevianus (die tevens hofpredikant van Frederik III werd) en Zacharius Ursinus.

Nieuwe catechismus Bij het inrichten van Heidelberg en de Palts naar calvinistisch model behoorde ook een nieuwe catechismus. Daarvoor heeft Frederik III zich bijzonder ingezet. Hoewel allerlei bescheiden uit die tijd spoorloos zijn, nemen de meeste kerkhistorici toch aan dat allereerst Ursinus en vervolgens Olevianus het belangrijkste aandeel hebben gehad in het leerboekje van de kerk.

De keurvorst –doorkneet in de Heilige Schrift– was aanwezig bij de besprekingen over de catechismus in 1562. Op een acht dagen durende synode te Heidelberg onderzochten alle superintendanten uit de Palts de catechismus, waarna deze op 18 januari 1563 unaniem werd goedgekeurd. De keurvorst schreef een indrukwekkend voorwoord en het drukken kon beginnen.

Frederik heeft veel kritiek gekregen op deze catechismus, van roomse, maar niet minder van lutherse zijde. Het moet voor Frederik wel heel pijnlijk zijn geweest dat in het koor van tegenstanders ook zijn schoonzoon Johan Frederik van Saksen meezong. Deze probeerde zelfs een wig te drijven tussen Frederik en zijn vrouw, daar zij de lutherse visie op het heilig avondmaal moeilijk kon loslaten. Frederik schreef zijn schoonzoon: „Ik zou gaarne zien dat gij u niet bekommerde om mijn vriendelijke en hartelijke geliefde gemalin. (...) Ik heb u mijn dochter als uw gemalin gegeven, en gij hebt macht en recht om bij haar de Reformatie ter hand te nemen. Ik heb haar u gegeven en haar daarom ook bij haar afscheid vermaand, dat zij u alle schuldige en christelijke gehoorzaamheid zou bewijzen; doet zij

dat niet, dan hebt gij met haar daarover te spreken. Maar voor mijn gemalin en mijn kinderen (behalve uw gemalin) hebt gij niet te zorgen.”

Wapendrager In 1566 schreef keizer Maximiliaan II de rijksdag te Augsburg uit, vooral met het oog op de strijd tegen de Turken. Alle keurvorsten moesten verschijnen. In Maximiliaans rijk werden alleen roomse en lutherse keurvorsten geaccepteerd. Frederik werd daarom gelast om te stoppen het calvinisme door te voeren in Heidelberg en de catechismus af te schaffen. Na enige tijd van bezinning kwam hij daarop met zijn 23-jarige zoon Johan Casimir terug. Deze droeg als wapendrager een Bijbel bij zich. Na een ontroerend getuigenis dat Frederik toen gaf, zou een van de aanwezige keurvorsten hebben gezegd: „Frits, gij zijt vromer dan wij allen”, waaraan zijn bijnaam de Vrome te danken is.

Keizer Maximiliaan zag in dat hij in de strijd tegen de Turken een goede verstandhouding tussen de deelstaten van zijn rijk moest zien te realiseren. Het huis moest niet tegen zichzelf verdeeld zijn. Als zodanig bracht hij in 1570 een vriendschappelijk bezoek aan Frederik de Vrome. De keurvorst overhandigde hem toen een Spaanse vertaling van de Bijbel die een jaar eerder in Basel van de pers was gekomen. Daarbij zei Frederik tegen de keizer dat daarin hemelse wijsheid verborgen was, die ook keizers koningen en vorsten wijst hoe ze verstandig regeren moeten.

Rijk getuigenis In 1567 overleed Frederiks vrouw op 48-jarige leeftijd. Hij hertrouwde in 1569 met de weduwe van Hendrik van Brederode, die in 1566 mede het smeekschrift der edelen aanbood aan Margaretha van Parma. Petrus Datheen leidde de huwelijksdienst. Het al niet geringe kapitaal van Frederik de Vrome werd door dit huwelijk nog royaler. Het geld beheerste hem echter niet. Hij was een van de grootste geldschieters van Willem van Oranje bij de eerste veldslag van de Tachtigjarige Oorlog en liet zich ook niet onbetuigd als het ging om steun aan de vervolgte hugenoten.

Verdriet is Frederik de Vrome ook na zijn tweede huwelijk niet bespaard gebleven. In april 1574 verloor hij zijn zoon Christoffel in de strijd met de Spanjaarden op de Mokerhei. Deze sneuvelde samen met Hendrik en Lodewijk van Nassau, broers van Willem van Oranje. De man was slechts 23 jaar oud. Frederik troostte zich dat Christoffel om de eer van God en de godsdienst op het veld van eer was gestorven, wat hem –naar zijn zeggen– liever was dan dat hij thuis zijn tijd in ledigheid zou hebben doorgebracht.

De laatste jaren kampte Frederik veel met ziekte. Na een smartelijk ziekbed overleed hij op 26 oktober 1576. Op zijn sterfbed heeft hij een rijk getuigenis gegeven overeenkomstig de eerste zondag van de catechismus waar hij zich zo voor had ingezet. Hij sprak onder andere tot de omstanders: „Ik heb voor u en de kerk lang genoeg geleefd, maar nu word ik tot een beter leven geroepen. Ik heb voor de kerk zoveel gedaan als ik kon, maar ik vermocht niet veel. God, Die alles vermag, en voor Zijn knechten gezorgd heeft, voordat ik in de wereld kwam, leeft en heerst in de hemel. Hij zal u geen wezen laten en mijn tranen en gebed, dat ik in dit vertrek knielend gedaan heb tot God voor mijn opvolgers en voor de kerk niet zonder vrucht laten.”

Tot zijn hofpredikant Olevianus zei hij: „De goede God roepe mij wanneer Hij wil, ik heb een volkomen vrij geweten in de Heere Christus, Die ik van harte gediend heb en van Wie ik beleefd heb dat in mijn kerken en scholen de lieden door de mensen op Hem alleen gewezen werden. (...) Ik ben lang genoeg opgehouden geworden door het vrome gebed der christenen; het is tijd dat ik mijn leven eindig en tot mijn Heiland in de ware rust worde overgebracht.” Nadat Psalm 31 en Johannes 17 waren voorgelezen, deed hij nog eenmaal hardop een gebed en ontsliep.

Gereformeerde religie Helaas bestreed zijn opvolger, zoon Lodewijk, het gedachtegoed van zijn vader. Zeshonderd gereformeerde predikanten en schoolmeesters in de Palts kregen ontslag; het drukken van gereformeerde boeken werd verboden, de Heidelbergse Catechismus mocht niet meer gebruikt worden en zelfs de weduwe van zijn vader moest Heidelberg verlaten. Deze toestand duurde zeven jaar. Toen stierf Lodewijk en werd hij opgevolgd door zijn negenjarige zoontje Frederik IV. Deze stond onder voogdij van Lodewijks calvinistische broer Johan Casimir. Middellijk werd daardoor Frederik IV evenals zijn grootvader Frederik III een verdediger der gereformeerde religie in Heidelberg en de Palts. Ook werden de woorden van Frederik de Vrome vervuld die hij op z'n sterfbed sprak: „Lutz wirds nicht tun, Fritz wirds tun” (Lodewijk zal het niet doen maar Frederik).

